

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01075665 8

UNIVERSITY OF TORONTO
VELUT ARBOR ÆVO

ВЯЧЕСЛАВ БУДЗИНОВСЬКИЙ.

ГЕТЬМАН
МАЗЕПА

Ціна 25 центів.

1916
З друкарні „Свободи", 83 Grand St.,
Jersey City, N. J.

Вячеслав Будзиновський.

HET'MAN

ГЕТЬМАН МАЗЕПА

1916.
З друкарні „Свободи", 83 Grand Street,
Jersey City, N. J.

AUG
0
1983

Гетьман Іван Мазепа
(з портрету О. Куриласа).

I.

Іван Мазепа був гетьманом Лівобережної України від 25. липня 1687 року. В р. 1704 загорнув під свою власть Правобережну Україну і від тої пори гетьманував над цілою Україною аж до полтавського бою 27. червня 1709 р.

Що була за Мазепи Україна і що то був гетьман України?

Україною називалась тоді та часть руської землї, що була по обох сторонах середного Днїпра. Вона була подїлена на дві части: 1) Правобережну на захід від Днїпра і 2) Лївобережну на східнім боцї Днїпра. До лївобережної України було прилучене місто Київ з його найблизною околицею, хоч він стоїть по правім боцї Днїпра.

До повстаня Хмельницького вся руська земля, окрім Запорожа, Слобідщини, Угорської Руси і Буковини, належала до Польщі. Хмельницький хотїв вибити з під Польщі на волю всю Русь, але не мав на стільки сили, бо Полякам помагали нїмецькі війска, а Хмельницькому лише часами Татари. На волю вибилась тілько ціла Україна. Відтак і сю волю тяжко було вдержати, бо Польща мала поміч нїмецьких війск, а в додатку Полякам помагала потайки Москва, спинюючи Хмельницького в його борбі за волю руського краю. Щоби мати поміч проти Польщі, Хмельницький, загро-

зивши московському цареви, що знищить Москву, присилував його до такої угоди, що цар став опікуном України. Як би Польща напала на Україну, то цар мав прислати Хмельницькому на поміч московське війско. За се, як би хто напав на Московщину, то українські козаки мали йти Москві на поміч. Більше ніякої власти царя Україна над собою не приняла, та Хмельницкий України з московською землею цілком не злучив. Україна лишилась вільною державою з власним правительством, над котрим стояв гетьман. Гетьман на Україні був тим самим, чим у Польщі був король, в Москві цар, в Персії шах, а в Туреччині султан. Він мав навіть більшу власть, ніж король в Польщі. Від инших монархів гетьман України був лише о стілько слабшим володарем, що московського царя признавав своїм опікуном; мав давати йому в потребі військову поміч, але впрочім в нічім не був обовязаний слухати його.

Зараз по смерти Хмельницкого показало ся, що московський цар тілько на се взяв Україну під свою опіку, щоби її назад віддати Полякам. А як би Українці не згодились добровільно вернути під польське ярмо, то московські війска мали спільно з польськими привернути панованє Поляків на Україні. Москва зміркувала, що не її сила повернути всю Україну назад в польську неволю. Отже вона зробила се лише з Правобережною. Московський цар умовив ся з польським королем в Андрусові (1667) так, що Польща мала загорнути назад Правобережну, а Москва здусити і змосковщити Лівобережну разом з Київом. Як би Правобережці не хотіли покоритись Польщі, то москов-

ськпй цар зобовязав ся післати Полякам на поміч своє військо, щобп помогло Полякам поневолити Правобережну Україну. Цар дав також Полякам велпкі гроші, щоби моглп наймптп собі німецькпх вояків на згноблене руського народу в Правобережній. Як Москалї страшно ненавиділи Русинів, показує отсе: Коли Правобережці не хотіли пхати шиї в польське ярмо і вибрали собі власного гетьмана Дорошенка, то московський цар казав братовп йти на брата. Він казав лівобережним козакам, щобп помагали Полякам опанувати Правобережну Україну. Гетьманп Лївобережної України, Многогрішнпй і Самійлович булп ворогами Польщі і не хотілп Полякам помагатп гнобити своїх братів по правім боці Днїпра. За се, і тільки за се казала Москва одного і другого гетьмана схопити і закувати в кайданп. Одного і другого ворога Польщі московськпй цар казав заслатп в Сибір. Як раз по засланю в Спбір гетьмана Самійловича, козаки Лївобережної Українп впбрали гетьманом Івана Мазепу.

Руська земля була тодї поділена на 7 головних частий. Найбільша західна часть руських земель була під Польщею (на мапі та часть означена чертками). Ся західна Русь була знов поділена на краї, що тодї звались воєводствами. Під Польщею булп тодї 4 воєводства з руськпм народом: руське (на мапі 1), белзьке (2), подільське (3), волинське (4). Друга часть руськпх земель звалась Україною правобережною (на мапі краткована) і складалась з воєводств: брацлавського (6) і київського (5), однак без самого Кпїва і його найблизшої околиці. Правобережна Україна була тодї віль-

на, під управою власних полковників, над котрими старшував хвастівський полковник Палій. Правобережне козацтво вело тоді тяжку борбу з Польщею, котра сей край уважала за свій. Трета часть, Україна лївобережна (на мапі перерпвані лежачі чертки) була під власним гетьманом, котрий над собою мав „опікуна" московського царя. За Польщі Лївобережна Україна звалась воєводством чернигівським. Четверта часть, на схід від Лївобережної, звалась Слобідщиною. Ся земля перемінилась з московської землї в українську через те, що народ з цїлої Руси еміґрував на схід і, поселяючись на московських землях, зрущив їх. Слобідська Україна була під управою московських воєводів. Як західна Русь належала до Польщі, так Слобідщина належала до Московщини. Пятою землею руською, між Україною і Кримом, було Запороже. Се була самостійна, нї від кого независима републиканська держава. Нею правив з Січи вибираний що року кошовий отаман. Шестою частиною була нинїшна угорська Русь, а семою нинїшна північна Буковина, що тодї належала до Молдавщини.

Гетьман Лївобережної України був не тілько начальником українського війска (козацтва). Він мав також найвисшу власть над усїм народом цїлої української держави, над всїма урядами України. Під тим гетьманом стояло цїле правительство України. Нинї члени правительства називають ся мінїстрами. На Українї мінїстрами були найстарші в козацькім війску і тому вони звались ґенеральними старшинами, а те що нинї зве ся радою мінїстрів або правительством, звалось на Українї

Руська земля в 1700 році
I. ЗАХІДНА РУСЬ (зазначена чертнами) воєводства: 1. Руське (чертки) 2. Белзке (чертки) 3. Подільське (чертки) 4. Волинське (чертки) II. УКРАЇНА ПРАВОБЕРЕЖНА воєводства: 5. Київське 6. Брацлавське
III. УКРАЇНА ЛІВОБЕРЕЖНА IV. УКРАЇНА СЛОБІДСЬКА V. ЗАПОРОЖЕ
VI. РУСЬ УГОРСЬКА
VII. РУСЬ МОЛДАВСЬКА
МОСКОВЩИНА
ПОЛЬЩА
УГОРЩИНА
МОЛДАВЩИНА
ДОНЦІ
КРИМСЬКІ ТАТАРИ
Стародуб
Чернигів
Десна
БАТУРИН
Гадяч
Харків
КИЇВ
Полтава
Ворскла
Орель
Дніпро
Переволочна
Донець
Самара
Любар
Хвастів
Біла Церква
ЧИГИРИН
Белз
Львів
Дністер
Брацлав
Камінець
Бог
Січ
Кізікермень
Бендери
Перекоп
Азов

ґенеральною старшиною. Тепер над поодинокими краями стоять в Росії ґубернатори, а в Австрії намісники, президенти висших судів краєвих, президент краєвої дирекції скарбу, президент краєвої ради шкільної, командант корпусу. На Україні вся та власть була в руках полковників і полкової старшини. Тому то краї, на котрі була поділена Україна, звались полками. Се, чим нині у нас староста і начальники повітових урядів, на Україні були сотники козацького війска і сотенна старшина.

Мазепа став гетьманом Лївобережної України як раз в тім часї, коли Москва хотїла обмежити власть гетьмана і українського правительства. Москва хотїла довести до того, щоби найвисшу власть на Україні мав царський воєвода, що засїв у Києві. Вона хотїла, щоби всю ґенеральну старшину замінити московськими ґенералами. Хотїла також, щоби і полковниками поробити Москалїв. Дальше Москва йшла до того, щоби вигубити козацтво, а на його місце впровадити на Україну московські війска. З українського народу хотїла Москва мати не вільне козацтво, але рекрута абрихтованого по московськи в московських полках.

Москва дїйсно повводила в ріжні міста України своїх воєводів, хоч вони зразу не мали ніякої власти. Однак Москва прислала кождому воєводї відділ московського війска і сей відділ постійно збільшувала. При помочи сего війска воєвода мав поволи загарбувати власть у свої руки. Свої війска Москва насилала на Україну тому, бо боялась, що народ і козаки збунтують ся колись против Москви. Ті війска мали не допустити до бунту. Мо-

сква розставляла свої війска по Україні також тому, щоби Лівобережці не могли помагати Правобереженим в їх боротьбі з Польщею, бо Москва продала Полякам народ і козаків Правобережної України. Ще була одна причина, чому Москва стягала свої війска на Україну. Москва вічно вела якусь війну і все мусіла тримати богато війска. Вихарчованє сего війска коштувало страшно богато, а Москва не мала гроший і свій народ не хотіла обтяжувати податками. Розкватированє війск в Московщині руйнувало би московський народ. Щоби не треба платити свому війску, щоби не руйнувати податками і постоями московського народу, Москва висилала свої війска на Україну і розкватировувала їх по хатах руських міщан і руських хлопів. „Нехай наше війско обідає і руйнує хахлів!" — казав московський цар. І так кервавицею руського народу Москва годувала свої війска.

Дальше, Москва шанувала в той спосіб кров і житє своїх вояків коштом майна, крови і житя наших козаків. Москві ліпше було висилати на війну наших козаків, ніж своє власне війско. — Москва булаб мусіла своїм воякам купувати збрую і хліб. Тимчасом наш козак мав власного коня, власну збрую, а як ішов на війну, то мусів брати власний харч і власні гроші. В додатку мусів ще брати другого власного коня, щоби двигав харчі. Як Москва вела війну нашими козаками, то та війна її нічого не коштувала, бо за сю війну платив руський народ; платив своїм майном, здоровлєм і житєм.

Москва гнала наших козаків на війну, а що-

би на Україну не нападали Татари, цар насилав і розкватировував по Україні свої війска тай нашому народови казав годувати тих ледарів. В той спосіб наші козаки руйнувались походами, проливаючи кров і кладучи свої голови за Москву, а московські вояки вилежувались в українських хатах та обідали і обдирали наших селян і міщан. В той спосіб Москва не тратила житя своїх людий, лише вигублювала війнами наше козацтво.

Ті московські ледарі на Україні, хоч їх прислано нїби проти Татар, анї не рухались, як на Україну дійсно коли напали Татари. Гетьман мусїв проти Татар висилати рештки українського козацтва, які тодї мав під собою.

Москва мала такий плян: Як війнами вигубить козацтво, як обсадить Україну воєводами і своїм війском, то тодї поволи заступить козацьку старшину Москалями і аж тодї роздасть всю українську землю московським панам та заведе на Україні неволю та панщину.

Ось в такій скрутній для нашого народу хвилї гетьманом став Мазепа. Образ тодїшного положеня мушу доповнити справою, яка читачів отсеї книжочки найбільше буде цікавити. Яке було тодї положенє народу? Які були права народу, його обовязки і тягарі, та до чого змагала під сим зглядом полїтика Москви та нашого гетьмана?

В Польщі і в тих руських землях, що були під Польщею, хлоп був уже привязаний до землї і робив тяжку панщину на панів. Така сама неволя, ще тяжша як у Польщі, була в цїлій московській земли. В Московщинї хлоп вже був панською худобою. В правобережній Україні козаки Палїя

і його товаришів прогнали панів. Польща наступала тоді на Правобережну, щоби винищити козацтво та щоби назад увести своїх панів, а народ назад запрягти в ярмо панщини. Москалї помагали Полякам проти козаків і народу Правобережної, бо цар хотів на Лївобережній завести таку панщину для московських панів, яка для польських панів була в Правобережній. Тому то цар заборонив гетьманови Мазепі помагати нашим в Правобережній Українї в боротьбі проти Поляків. На Запорожу не було ніяких панів, бо там всї були вільні і рівні. В Слобідщинї, що була під управою московських воєводів, Москалї стали заводити кріпацтво і таку тяжку панщину, яка була в коренно московській земли.

Як було в лївобережній Українї під гетьманом Мазепою?

Там був майже такий самий лад, який полишив по собі Богдан Хмельницький. Сїльський народ український дїлив ся тоді на дві головні части: на „посполитих" і на козаків. В містах жили звичайні міщани і козаки. Окрім того лишилось троха панів, яких Хмельниччина ще не вигубила. Вони мали ті землї, яких їм не відобрано за Хмельниччини, і ті права до працї своїх громадян, яких Хмельниччина ще до решти не скасувала. Над усїма верствами населеня Лївобережної Українї стояла козацька старшина з гетьманом на чолї.

Заки покажу, яка була доля селянства і простого козацтва, мушу дещо сказати про скарбовість Лївобережної Українї, то є про видатки, які мала українська держава, та про спосіб, в який стягано гроші на оплачене сих видатків. Се треба

тому знати, бо від потреб державного скарбу і від способу заповнюваня його зависіла доля хлопів.

Як кожда держава, так і Україна мала тоді великі видатки і мусіла мати державну касу. Каса до Мазепи все була при гетьмані і він нею завідував. Окремого начальника державного скарбу (міністра фінансів) серед ґенеральної старшини тоді не було. Видатки, які тоді мали держави, отже і Україна, ще не були такі великі, як тепер. Всеж таки гроший треба було чимало, особливо через видатки, які спричинювали безперервні війни. Я тут вичислю лише деякі видатки, які оплачувано з державного (військового) скарбу України.

Після договора між Україною а московським царем гетьман мав усе мати 30 тисяч козаків (реєстрових), а кождий з них мав дістати з державного скарбу українського річно якусь платню. Рядові діставали річно по 30 золотих. Разом робило се 900 тисячів золотих річно. Гетьман мав діставати річно 100 золотих червоних, ґенеральний писар і обозний по 1000 золотих польських (200 рублів), кождий полковник по 100 ефимків, сотники по 100 золотих. Щоби гетьман не зробив Москві якого збитка, цар казав усадовити під боком Мазепи московський полк, нїби ґвардію для Мазепи, нїби щоби на випадок якої напасти на него вона боронила його особу. В дійсности сей московський полк був на се, аби схопити Мазепу, як би Москалї завважали, що він для Москви небезпечний або непотрібний. Зразу сей полк мав 700 Москалїв, а пізнійше 1000. Сей полк харчував ся коштом українського скарбу — а Москалї мають добрі жолудки. Мазепа мусів також опла-

чувати один полк з тисяча найманих людий для „гамованя свавольства" на Україні. Як де люди бунтувались, то Москва не вірила козакам і казала

Український козак з часів Мазепи.

проти бунтівників тримати окремий наємний полк. Через те, що Москва забирала козацькі полки на війну поза межами України, а на Україну раз-у-раз

нападали Татари, Мазепа мусів для оборони України перед Татарами утворити кілька полків з найманих вояків (звали ся компанійці і сердюки). З наказу Москви козацькі війска мусіли йти дуже часто в далекі і довготривалі походи воєнні. Сам Мазепа в часї перших 12 літ свого гетьманованя відбув 11 лїтних і 12 зимових походів. Все те зїдало суменні суми гроший. Гармати, порох і кулї також не падали з неба, тілько треба було купити. Москва не питала гетьмана: „чи на все те маєш гроші?” Цар тільки присилав указ: „Пішли 20 тисяч війска! Йди сам з цїлим війском! Вишли для 15 тисяч людий харчів на три місяцї! Будуй фортецу!” Ті гроші мусїла наша старшина видобути, хоч би з під землї! В р. 1696 Мазепа мусів посилати гроші на Запороже на будову чайок (суден), бо цареви захотїлось воювати Турка. В тім самім часї післав Мазепа на Запороже 200 підвод з харчами. Також самим Запорожцям мусів Мазепа дуже часто посилати гроші, як там на них була посуха. Цар дуже часто казав Мазепі приїздити до Москви з цїлою ґенеральною і полковою старшиною, але коштів подорожи не оплачував, а противно, дуже радо приймав дорогі дарунки від народу, який він так немилосерно доптав. Мазепа мусів удержувати в чужих краях своїх мужів довіря, котрі-б завчасу доносили йому про се, що де про Україну говорять або що хочуть зробити. Таких своїх аґентів мав Мазепа в Царгородї, в Криму, на Запорожу, в Москві, в Польщі і взагалї, де тілько йому треба було. Щоби ріжні московські достойники не рили під ним і під старшиною, щоби до українських справ не мішались, мусів Мазепа да-

вати їм грубі хабарі. Сам московський князь Ґоліцин за се, що не керинив при виборі гетьмана, казав собі дати 10 тисяч рублів. Як бачимо, скарб України головно через примхи московських царів мав величезні видатки, бо Москва провадила свої власні війни на кошт України. Тут треба ще додати, що як Мазепа став гетьманувати, то в скарбі України не було гроший, бо Москалї майже цілий скарб украли, нїби то конфіскуючи майно „зрадника" гетьмана Самійловича.

Відки скарб України брав потрібні державі гроші?

Нинї маємо всякі податки, належитости, стемплї, такси і кат зна' які драчки, котрі хлопови зїдають весь прихід з ґрунту так, що хлоп, не тільки щоби жити, але ще щоби оплатити решту драчок, мусить в додатку до того, що йому дає власний ґрунт, заробити на панськім панї, в Прусах або в Америцї. За Мазепи всїх тих нинїшних податків і драчок не було. Вони й не могли тодї бути, бо гріш тодї ще так не кружляв, як нинї. Не все також можна було продати свою працю, так що не один, хоч в хатї були достатки, гроший не мав. Не було тодї також способу і не було кому стягати податків з усїх людий в краю, бо таких урядів податкових, які нинї маємо, тодї ще не було. Про спосіб стяганя гроший до державного скарбу України розповім тут тілько що головнійше.

Для українського скарбу були два найважнійші жерела доходів: горівка і військові маєтки. За гетьмана Самійловича заведено аренду торговлї горячими напитками. Хто хотів продавати горівку, мусів платити до державного скарбу. Ся а-

ренда дратувала (дразнила) тих, що гнали горівку, але вона також дратувала народ, котрий тоді здорово пив. За нїщо народ так не нарікав на гетьмана і на старшину і не бунтувавсь проти них, як за те, що горівка дорожша. Бачучи невдоволенє народу, Мазепа хотів скасувати аренду, але не міг, бо не можна було найти иншого жерела доходів. Не могучи скасувати аренди, Мазепа старав ся бодай облегчити сей „тягар”. Він позволив гнати горівку для домашної потреби (що дома випє ся), а вино купувати по дешевій цїнї, але не меньше 10 кварт. В дрібній продажи не вільно було брати за кварту більше нїж дві копійки. Народ мимо того кричав, що йому кривда, і бунтував ся проти гетьмана! За аренди і з цла (мита) гетьман брав до 50 тисяч золотих (10 тисяч рублїв).

Другим жерелом доходів були мастки (села), що належали до державного скарбу. Ті мастки називались війсковими або ранґовими. Вони були тим самим, чим у нас тепер є камеральні добра. Українське правительство винарендовувало сї мастки. В такім мастку найбільшу вартість мав млин і доходи з него. Тому то дуже часто винарендовувано сам млин або й тільки часть доходу з млина. Ті млини давали українському скарбови найбільше доходу. Щоби арендатор такого скарбового мастку мав з чого платити арендний чинш до державного скарбу і щоби ще лишив ся якийсь зиск для него, мусів мати робітника. За гроші робітника не міг дістати, бо наймитів тодї на Українї не було. Через те такий арендатор мав право жадати від „посполитих” (хлопів) в громадї, щоби робили у него. Селяни (посполиті) такого винарендованого скар-

бового маєтку були обовязані до деяких робіт в користь арендатора. Ті обовязкові роботи, ті повинности посполитих, называно тадї „послушенством”. Вони не були точно означені і були невеликі. Головним „послушенством” селян було гаченє або справленє попсованої греблї млина. Посполиті були також обовязані скосити луку і привезти до двора тільки дров, кілько треба на опаленє двора (не на вивіз). В деяких селах були инші повинности. Примїром село Конотоп платило панови 45 золотих, 35 курий, 225 яєць, 10 мітків пряжі: як оріхи зародили, то по ґарцеви від чоловіка, 9 мір хмелю, а крім сего давали 5 орачів.

Чи ся робота, яку „посполиті” робили на ланї такого арендатора і за котру не брали ніякої плати, була панщиною?

Нї! Се не була панщина, бо за сю роботу селяни не платили податків. Замісць платити податок грішми, селяни робили у арендатора (посесора) військового маєтку, а до державної каси платив арендатор за себе чинш, а в тім чиншу вже був і податок за хлопів, (бо платив за право до їх працї). Ось такий був податок від хлопів. Вони не платили грішми скарбовому (податковому) урядови, тільки роботою і малими данинами арендаторови скарбових маєтків. В той спосіб заощаджувано видатки на податкових урядників і взагалї на скарбову адмінїстрацію, на котру нинї в Австрії йде 100 мілїонів корон (на саму загальну адмінїстрацію скарбову)!

Скарбові маєтки визискувано ще в один спосіб, щоби улекшити скарбовим властям роботу, а скарбови заощадити видатків на податкову адмі-

ністрацію. Члени козацької старшини були також висшими урядниками державними. Вони чейже не

Український полковник з часів Мазепи.

могли самі сіяти, ні орати, бо їх робота була така, яку нині мають ґенерали, офіцири, судії, старости і т. и. Дуже часто вони не мали навіть клаптика

власної землї, а чейже з чогось мусїли жити. Нинї всї ті люди, що є в службі держави, мають великі пенсії з державного скарбу. За гроші з державного скарбу виховують ся їх дїти, а по їх смерти мають обезпеченє їх вдовиці і дїти. На Українї за Мазепи се було неможливе, бо таких податків, як нинї, не було і скарб не мав тільки гроший. Для того робило ся так: Як хто був у службі української держави, то замісць пенсії діставав скарбову посїлість і брав собі доходи з неї. Чим більшу ранґу мав сей чи инший який слуга краю, тим більший дїставав маєток або кілька меньших. Через те ті маєтки звались також маєтками ранґовими. Хто дістав маєток, мав мати з него такі самі зиски, які мав посесор маєтку. Селяни ранґового маєтку мали такі самі повинности, як ті, що робили арендаторови. Отже їх робота також не була панщиною, тільки податком. Замісць платити податок до скарбу, щоби з того податку якийсь старшина мав пенсію, платили селяни відразу йому самому роботою. Окрім сеї роботи „посполиті" селяни не тілько не мали жадного иншого тягару податкового, але також не знали тягару військової служби.

Сими скарбовими маєтками України оплачувалось також шкільництво. Українї потрібні були вчені люди, хоч би на се, щоби були розумні правителї краю. Нинї маємо на се школи, удержувані з податкового гроша народу. Тодї Мазепа висилав молодїж на висше образованє за границю. Гроші на се треба було роздобути з арендного чиншу і, очевидно, з повинностий посполитих. Початкове образованє давали у нас школи при церквах, а

головно при монастирях. Щоби такі монастирі могли утримувати школи, мусіли мати якісь запевнені доходи. Тому то Мазепа обдаровував і монастирі маєтками. Через те й повинности посполитих на тих маєтностях не були панщиною, тілько податком на школи. Сей податок був очевидно меньший, нїж той податок, який наш хлоп нинї платить на оплаченє унїверситетів, середних, ріжних фахових і народних шкіл.

Були на Українї також панські маєтки, що лишили ся ще по Хмельниччинї, і з тими повинностями хлопів, яких Хмельниччина ще не скасувала. Ті повинности хлопів у панів-шляхти були вже не податком, а панщиною. Однак пани самі стереглись підвисшувати ті повинности. Як де підвисшили, то козацтво назад їх зменьшувало. Коли в руських землях під Польщею і в Московщинї неволя хлопа і панщина ставали щораз тяжшими, то в лївобережній Українї вони не могли бути більші, нїж була повинність посполитих у скарбових маєтностях. Козацька старшина за Мазепи не дуже використовувала свою власть над посполитими, бо „чернь" на Українї ще мала велику силу а сусїдне Запороже все стояло за простим народом і гамувало апетити тих старшин, що мали охоту сильнїйше потиснути тодїшну „податкову шрубу", як то тепер каже ся.

Окрім хлопів посполитих, що не служили в війску, а податок платили повинностями в ранґових і виарендованих маєтках української держави, були хлопи і міщани записані в реєстрі козацького війска. Сї козаки були собі таксамо господарями, як инші селяни, тільки що на кождий поклик

старшини мусїли ставитись до воєнної служби. Військова служба не була тодї забавкою, так як нинї. Козак мусїв ставитись до служби не тільки з власним верховим конем, але і з кіньми, що возили харч і баґаж козака. Козак мусїв також мати власну збрую і власний харч, або власні гроші на харч. Воєнна служба козаків була також тим тяжка, що в тих часах боєві сурми не втихали нї на хвилину. Не на муштрі витягали козаки свої ноги, лише без перерви проливали свою кров і покотом клали свої голови в боротьбі за край, в боротьбі за народ; а як цар казав, то і за Москву. За сей важкий тягар козаки були вільні від усяких инших тягарів. Від них не мали права нї арендатори державних маєтків, нї ті, що сидїли на ранґових маєтках, жадати нїякого послушенства, нїяких данин. Також в панських маєтках, які ще остались на Україні по Польщі, пани не мали права жадати від козаків нїяких повинностий. Козаки взагалї були вільні від усяких тягарів, бо двигали один дуже великий тягар, іменно тягар воєнної служби. Що сей тягар був більший, нїж тягарі „посполитих” хлопів, доказує се, що витримували його тільки богаті козаки. Біднїйші зрікались свого козацтва і переходили на посполитих.

Так отже були на Україні три головні верстви українського народу: 1) Селянство, яке не служило у війску і не платило податків грішми, тільки працювало на тих, що служили народови, або платило аренду до державного скарбу; 2) Козацтво, що боронило край своєю грудию і своїм майном, а за те не мало тих тягарів, які мали „посполиті”; 3) Козацька старшина, яка управляла державою,

боронила край своїм житєм, а за те мала доходи з ранґових маєтків і повинностий „посполитих”.

Такий лад застав Мазепа. Але він застав таку політику Москви, про котру я вже згадав на вступі. Що робила Москва і що на те казав Мазепа, найліпше довідаємо ся з документів, які нам переказали московські вчені.

Москва перла до того, щоби на Україні настав такий лад, який був у Московщині. Там хлопи були вже приковані до землї, їм не вільно було переноситись з місця на місце, хиба як який пан продав його другому панови. В Московщині хлоп робив уже тяжку панщину і пани мали право хлопів не лише продавати як товар, але і бити як товарину. Ті „посполиті” на Україні, котрим повинности в ранґових або в випарендованих маєтках видались за тяжкими, втікали поза границї гетьманського панованя на Слобідщину, що була під Москвою. Многі з них не довго розкошувались московським „раєм”. Засмакувавши воєводського хлїба, втікали назад під українського гетьмана. Наші селяни, що нарікали на козацьку старшину, оселялись на землях московських панів рильського та путивльського повіту. В тих московських землях купив собі маєтки також наш гетьман. Чим ріжнило ся поведенє козацької старшини від поведеня московських панів з селянами, найліпше сьвідчить се, що наші хлопи втікали від московських панів до Мазепи. До нинї жиють в народї споминн про зьвірства Москалїв над нашими хлопами. Наших хлопів Москалї били, калїчили і вбивали. Московські пани навіть посилали московських хлопів в оселї наших хлопів, аби їх рабували. Московські пани самі за-

манювали до себе хлопів з України, кажучи, що український гетьман дере з них скіру. Як наші прийшли до них, то Москалї робили їх кріпаками, силували їх до тяжкої панщини і страшно їх мордували. Український гетьман не мав там нїякої власти, але проте Мазепа не переставав опікувати ся своїми людьми, що покинули рідний край. Мазепа раз-у-раз писав до Москви дуже острі жалоби проти зьвірств московських панів. Через ті жалоби Мазепи цар таки видав наказ поводитись людяно з нашими хлопами. Се не дуже помогло. Тодї Мазепа знов вислав до царя дуже остру жалобу. Цареви був тодї Мазепа дуже потрібний, тож він видав у друге в 1701 р. до воєводів острий наказ, що як тільки Українцям буде яка зневага через воєводський або полковничий недогляд, то за се урядників будуть карати смертию і поконфіскують їх маєтки. Однак Москалї знали, що цар видав такий наказ лише на се, щоби „заткати губу" українському гетьманови. Вони не знали, що через війну цар мусїв дбати о ласку Мазепи, тож вони далї знущали ся над нашими людьми. Мазепа знов пожалував ся, що (1702) московські хлопи (підмовлені панами) з Комарницької волости (повіта) орлївської ґубернії побили Українців і гетьманського післанця. Сим разом виновників разом з їх жінками і дїтьми заслано в Сибір.

Московський цар хотів колись, як зломить власть гетьмана і козацької старшини, роздати українські землї своїм ґенералам і ріжним московським панам. Через те й хотів він московську неволю перещіпити також на українську землю, щоби руські хлопи робили таку панщину на тих

московських заволоків і влїзливців. Щоби се зробити, цар визискував ранґові маєтки. На Українї було іменно так, що як який козацький старшина дістав ранґовий маєток, то він мав право до того маєтку лише так довго, як довго був у службі. Як умер, то його дїти вже не мали права до ранґового маєтку і маєток назад вертав до скарбу. Так само вертав маєток до скарбу, як той старшина перестав бути старшиною: як його скинено з уряду, або як він сам покинув ту службу, за котру дістав маєток. Коли Мазепу вибирано гетьманом, то Москва всунула в договор таку точку, що гетьман не має права відбирати маєтків, на котрі „дані будуть царські жаловані грамоти". Цар став робити з того широкий ужиток і сам роздавав ранґові маєтки, кому хотів. Як цар давав маєток такому, що не служив краєви, або як такий, що від царя дістав ранґовий маєток, перестав служити краєви, то гетьман вже не мав права відбирати маєтку назад для скарбу і через те маєток перестав бути маєтком державним. Маєток ставав ся особистим панським маєтком, і по смерти такого пана з царської ласки маєток не вертав до державного скарбу, але переходив на дїти пана. Як такий маєток був у руках пана, що не служив краєви, то повинність, яку робили хлопи, переставала бути податком для краю. Та повинність перемінила ся в панщину, бо пан за ті повинности хлопів не платив чиншу до державного скарбу. Ось в який спосіб цар заводив на Українї панщину!

Треба знати, що як ранґовий маєток давав якому старшинї наш гетьман, то гетьман мав також право контролювати, як той старшина ґаздує

на маєтку і як поводить ся з селянами. Гетьман все забороняв збільшати повинности і инші тягарі селян. Як ранґовий маєток дав кому цар, то гетьман вже не мав права вторкати ся до господарки того пана. Пан з царської ласки мав право заводити в селї такі порядки, які були в московській землї. В московській землї була тяжка неволя, тож пан з царської ласки перемінював малі податкові повинности в тяжку панщину, а з вільних хлопів робив таких крепаків, які були в Московщинї.

Ось як московський цар скріпляв на Українї панщину і заводив хлопську неволю! Через него вільні „посполиті" переходили поволи на панщинних хлопів.

Мазепа, як міг, так боронив ся проти такого московського розбою. Мазепа не хотів давати земель української держави (ранґових маєтків) на те, щоби при помочи тих земель козацька старшина перемінювала ся в таке дїдичне панство, яке було в Польщі. Мазепа не хотїв, щоби на тих ранґових маєтках осїдали всякі посїпаки московські та засьмічували Русь московським панством. Мазепа не хотїв позволити, щоби податок, який „посполиті" платили українській державі своїми повинностями, перемінював ся в панщину панам, котрі державі не служили. Дуже важна причина, чому Мазепа не хотїв, щоби маєтки України роздаровувано на віки ріжним панам, була ще така: Чим більше ранґових маєтків, котрими винагороджувано якого старшину, перейшло на приватну власність, то тим більшою панщиною пани тиснули хлопів. Через те, що тих маєтків стало меньше

до роздаваня замісць платні старшинам, старшини діставали меньше маєтків, або лише частини маєтків. Однак, щоби вони могли при меньшім маєт-

Петро Великий, цар московський.

ку вийти на своє, посполиті в тих їх маєтках мусїли робити більше повинностий і давати більше данин. Як державний скарб мав меньше маєтків

до впарендованя, то за ті маєтки, що скарбови ще лишили ся, скарб мусів брати більший чинш від арендаторів. Арендатор знов, щоби відбити свій чинш, мусів посполитих більше тиснути „послушенством”, повинностями і данинами. Так отже через те, що цар роздаровував скарбові маєтки України своїм попихачам, не тілько скарб України тратив жерело доходів, але ще в додатку побільшались тягарі народу в тих маєтках, що лишили ся ще при скарбі. Страту, яку скарб України мав через втрату одного ранґового маєтку, треба було виссати з инших маєтків, треба було в тих инших маєтках побільшувати народови тягарі. Отже так то через царя побільшались тягарі в нероздарованих маєтках, а в дарованих самі пани заводили тяжку неволю і панщину.

Мазепа не хотів роздаванєм маєтків на власність перемінити козацьку старшину в таких панів, які були в Польщі, він не хотів податкової повинности посполитих селян перемінювати в панщину, а самих посполитих в панщинних хлопів; се найлїпше доказує його просьба до Москви. Мазепа домагав ся виданя царського указу о відбиранє „жалованих”, то є дарованих маєтків від тих, що вже не служать краєви. Такого указу Мазепа не діждав ся. Однак, коли тільки Мазепа зміркував, що цар його потребує, коли чув себе в „сїдлї”, то не дивив ся на царське право, тілько відбирав такі царським указом надані маєтки і давав їх иншим, що служили краєви. Як Москаль або який зрадник дістав від царя маєток, то старав ся накладати і на козаків панщинні повинности. Як Мазепа платив старшинї за службу краєви ран-

ґовими маєтками, то пильнував, щоби козаки, то є народ вписаний в реєстр і обовязаний до воєнної служби, лишив ся при своїх „вольностях"; щоби не мав ніяких повинностий, ні инших тягарів. Що Мазепа не давав простого козацтва на поталу старшині і панам, доказує його „універсал" з р. 1691-го.

В сім універсалї Мазепа пише:

„Нам донесено, що деякі духовні і сьвітські особи, що з ласки царя і нашої, дістали маєтки, не уважають на тутешні українсько-руські звичаї і на порядки, які завело козацтво. Вони неугодно поступають з народом тих місцевостий: тяглих селян без міри обтяжають повинностями, а козаків приневолюють іти в селянство або викидають їх з маєтків. Дальше чули ми, що деякі пани, довідавши ся, що яка козача земля в їх селах була за часів Польщі панська, забирають сю землю собі.

„Така робота панів противна і військовому праву і нашій гетьманській волї! Тих земель, що за Хмельницького забрано від польських панів відвагою рицарства війска козацького, не вільно від козаків відбирати. Не вільно від наших сьмільчаків відбирати сего, що вони тодї завоювали шаблею і кровю!

„Через те й тимнашим універсалом наказуємо, щоби властителї маєтків, так духовні як і сьвітські, свою власть виконували умірковано, як каже українсько-руський звичай, щоби підданим не вигадували жадних новостий і тягарів. Особливо, щоби не тиснули козаків, що здавна живуть в тих землях. Щоби не забирали від них земель, які по-

сідають здавна (то є від Хмельницького), хоч би були доказп, що ті землї за Польщі були панські!"

В р. 1692. Мазепа знов видав універсал, в котрім по доброму радив панам, щоби, як не хочуть стратити своїх маєтків, не робили підданим кривди в лїсах, сінокосах та инших вигодах. В тім универсалї Мазепа грозив карами за утиски. Державцям пригадав, що вони мають обовязок володїти маєтностями в міру, не накладаючи нових тягарів і висше міри. Казав вдоволятись звичайними данинами від „посполитих" і їх роботами. Як Мазепа довідав ся, що деякі полтавські державці обтяжали своїх „підданих", то відобрав їм маєтки. Верківський сотник дістав від Мазепи нагану за те, що самовільно прибільшив повинности посполитих. Де пани позаводили по кілька днів панщини, то Мазепа позменьшував ту панщину так, щоби нїгде не було більше, нїж два днї панщини.

За Мазепи не данини і повинности були тяжкі для селян; не вони руйнували народ. Народ руйнували наслїдки тих воєн, які Москва провадила в своїм власнім інтересі, а до того тягар війни звалювала на наше козацтво і наше селянство. Чим більші видатки мав український скарб через війну, тим більше мусів стягнути з аренд. Через те і повинности посполитих мусїли ставати тяжшими. Ще гірше було се, що Москва казала Мазепі тримати охочі полки. До тих полків вписувалась „голота", що не мала нїякого маєтку і чужинці-заволоки. Великих касарень, як тепер, тоді не було. Ті охочі полки розкватировувано по селянських і міщанських хатах. Так само по хатах розкватировувано московські війска, що цар на-

слав на постій на Україну, або котрі через Україну переходили на війну. Від селян жадано також, щоби давали для вештаючих ся по Україні московських війск підводи, за котрі Москалї також не платили. Ті постої Москалїв по наших селах і підводи страшно руйнували наших селян.

Мазепа, як міг, так ратував селян від тої кари Божої. В 1696 р. 15 тисяч козаків маширувало добувати турецьку фортецу Азов. Цар зажадав від Мазепи, щоби „посполиті" везли аж до північного Донця харчі і військові прибори (баґаж) для сеї армії. Мазепа рішучо супротивив ся наложеню сеї нової повинности на селян. Він написав до Москви: „Люди посполиті вже знищені руїною, яку в краю зробили вороги. Селяни збіднїли через те, що мусять годувати охотні війска. Через те вже дуже богато покинуло свою батьківщину, поселяючись в Слобідщинї. До сеї пори посполиті возили підводи тільки охотним козакам, компанійцям і сердюкам, а городові козаки возили собі запаси власними кіньми".

В 1689 р. цар хотів будувати фортецу Новобогородськ руками руських хлопів (посполитих). Цар очевидно не гадав платити їм за ту роботу. Вони мусїли-б лишити господарство на божу опіку і на цїле лїто прийти з власними кіньми і возами, та ще й з наймитом. Мазепа не позволив на се. Він сказав, що селян не можна відривати від їх хлїборобських занять на їх власнім ґаздівстві. Як вже конче треба будувати фортецу, то руками козаків, бо вони є до военної служби і за се не мають нїяких инших тягарів. Так само не позволив Мазепа (в тім самім роцї) гнати хлопів на

роботи коло фортец на граници між Запорожем а Татарією. Мазепа так поясняв своє заряджене:

„Козак сидить в кріпости, тож ліпше йому поручити її направу, бо він близше неї і вона йому потрібна. На посполитих (хлопа) вже й так звалено за богато тягарів. Як він сидить на чужій (панській) земли, або в ранґових маєтках, то він мусить віддавати своїм панам належне їм „послушенство”: гатити греблї при млинах, косити сіно, возити дрова, платити чинш і помагати при других роботах. Через те, що мушу тримати компанійські і сердюцькі полки, селянин мусить і їх кормити, бо їх розкватировує ся по селах. Через те, що через Україну переходять (московські) війска, селянин мусить давати (безплатно) підводи від місцевости до місцевости. Більше тягнути з хлопа не можна! Всім є тяжко; і козакам є тяжко. Але у городових козаків і землї більше і вони не мають повинностий. Обтяжаючи другими тягарами, треба бодай увільнити посполитих від участи в тягарах безпосередної воєнної служби”.

Який би то тягар був упав на наше селянство, як би Мазепа був послухав царя, доказує число людий занятих будовою фортеци. Роботою, до котрої вибрано козаків з шести полків, занятих було 20 тисяч людий!

Клопіт мав Мазепа з тими, що не були вписані в козацький реєстр, а котрих, як треба було більше війска, принимано на якийсь час до козацтва. Такі селяни, котрих принято до козацького війска, сейчас ставали вільними від усяких повинностий і данин. Як війна скінчилась і вони

вже не були в війску потрібні, то їх розпускали домів і вони повинні були стати назад „посполитими”, то є знов робити свої давні повинности. Отже тоті посполиті не хотіли вертати в посільство, хотіли далї зватись козаками. Мазепа не позволяв на се, але не тому, щоби був ворогом селянства, або прихильником панів. Він се робив для добра усего хлопства. Бо як то було з тими хлопами, що на якийсь час вступали в ряди козацтва?

Се не були бідні хлопи, бо бідний хлоп не спроміг ся на власні коні, на страту в війні, на збрую, на харчі. Бідний хлоп не міг також лишити своєї родини і ґаздівства на божу опіку. До козацтва пхались тілько дуже великі богачі між посполитими хлопами. Як війна минула і гетьман та край вже не потребував тілько війска, ті покозачені селяни вертали до дому. Вони вже анї в війску не служили, анї не давали краєви податку тими повинностями, які робили посполиті, що не були в козаках. І що з того виходило? — З того виходило таке, що в селї одні люди не мали нїяких тягарів, а за те ті тягарі спадали на плечі других і то на плечі біднїйших. Як арендар скарбового маєтку платив до скарбу півтора сотки корон, то мав право жадати від півтораста посполитих, щоби кождий з них робив у нього по одному дневи. Як з тих посполитих пятьдесятьох, що були через якийсь час козаками, перестали робити по одному дневи, то та сотка, що лишилась в „посполитих”, мусїла робити за тамтих. Се значить, що кождий посполитий мусїв робити по півтора дня. Через те, що часть богачів козачила ся, на велику масу бідного народу спадали більші тягарі. Отсе причина,

чому Мазепа не лишав між козаками тих посполитих, що вертали на ґрунт. Мазепа не хотів, щоби ті тягарі, які перше несли всї в купі, спадали на плечі меньшого числа людий і то ще в додатку на найбіднійших. Цілком бідних людий, що не мали ніякого власного маєтку, Мазепа приймав до охотних полків, удержуваних коштом скарбу. Богачі не хотіли йти до сего війска. Вони хотіли бути місяць-два козаками, щоби ті тягарі, які вони несли вкупі з бідними, скинути виключно на плечі бідних. Справедливий Мазепа не давав бідним робити такої кривди.

Всїх посполитих не мож було вписувати в козаки не тільки тому, що арендатори скарбових маєтків перестали би платити арендний чинш і скарб України не мав би ніяких гроший. Мазепа був проти окозаченя цілого народу також тому, бо чейже треба було комусь справляти землю. В роках 1648—9 за Хмельницького пійшов у козаки весь народ. І що з того вийшло? Не тілько панські, але і хлопські землї були необроблені. Народ здобув волю, мав богато нарабованого у панів золота і срібла, але не мав що їсти. Через то на цілій руській земли панував страшний голод, а на Волинї в 1651 роцї від голоду були случаї людоїдства! Ось тому Мазепа не позволяв, щоби вся маса народна проміняла плуг на меч.

Хоч Мазепа виратував якось селян від робіт при будові фортец, то про те він деякі фортеци будував радо, приміром Новобогородськ. Козаки нарікали на сї роботи, але та фортеца здержувала Татар від нападів. Як була фортеца, то сиділо в ній війско і не треба було його розкватировувати

по селянських хатах. Особливо перед злодійствами і розбоями московських вояків така фортеца була одиноким ратунком. Край, де будувалась Ново-

Карло XII, король шведський.

богородська фортеца, був обезлюднений через татарські напади. Залюднити його мож було тілько під охороною ґарнізону (залоги) фортеци.

На лівобережну Україну приходили величезні

маси народу, що з правобережної втікав перед звірствами польських війск. Сам Мазепа ще за свого попередника гетьмана Самійловича їздив у Москву переговорювати о розселеню 20 тисяч родин, що втікли з Правобережної України. Їх поселено здовж полудневої границі України. Щоби не руйнували їх татарські напади, щоби вони знов не потребували втікати в сьвіт за очи, Мазепа будував там фортеци. Правда, що фортецу Новобогородськ цар казав збудувати для Москалів і зразу вона була в руках тих катів руського народу, але Мазепа умів так підлещуватись цареви і дурити його, що в 1700 р. дістав ту фортецу під свою власть.

Тяжка була боротьба Мазепи з лайдацтвами московських війск на Україні, бо вони не були під його командою, тілько під командою царських ґенералів і воєводів. Які то наші опікуни були ті Москалї, побачимо на кількох штучках, про які читаємо в московських таки книжках.

В 1702 р. московський підполковник Лєвашов маширував з московським війском попри наше місто Кишенку. Він післав до міста наказ, щоб громадяни Кишенки зустріли його хлїбом-сїллю та дарунками, а за се він не зачепить (не буде рабувати) міста. Щоби від напасти не пропасти, Кишенцї вийшли до Москаля з возами повними хлїба, курий, гусий і напитків. В додатку самому підполковникови, аби відчепив ся, дали „в честь" 15 долярів грішми. Лєвашов взяв те все, але не сповнив своєї обіцянки. Він увійшов з війском у місто і розкватирував своїх Москалїв по людських хатах. Його вояки-рабівники не тілько обідали лю-

дий, але в додатку попалили їм хати, стодоли і спльондрували городовину. Так обідали і рабували Москалї Кишенців кілька день. Як Лєвашов виходив з Кишенки, то „дав руку" (обіцяв), що тепер Кишенцям вже не буде шкоди. Однак як дійшов до Переволочної, то післав назад у Кишенку своїх Москалїв. Вони забрали Кишенцям богато плугів та волів. Кишенцї мусїли самі їхати за Днїпро і власних волів викупити талярами. Коли один Кишенець спитав, чи цар позволив так робити, то Лєвашов трохи не проколов його списом і закричав: „Годї вам, бісові дїти, „хохли" (чуби) свої у гору підіймати! Вже ви в нашій торбі!"

Командант одного віддїлу московського війска Скотов був таки правдивим скотом. Як він в 1702 р. машрував через Україну, то його жовніри, як прийшли до якого нашого міста, били людий немилосерно, а ще більше, як зловили кого з наших за містом. Одних вони калїчили ножами, а инших, як Татарва брали в неволю. Коли козацька старшина прийшла до Скотова привитати його, то він казав ударити у бубни, щоб не чути було, що вони кажуть. На останку Скотов казав прогнати їх топорами.

За право продажі горівки платили на Українї чинш до державного скарбу українського. Тимчасом в 1702 р. приїхали собі до Кереберди Москалї і стали самі шинкарювати, хоч чиншу не заплатили. Громадяни пійшли до Москалїв з хлїбом-сїллю та просили, щоби вони не торгували. Тодї Москалї кинулись на них з дручками та списами, а деяких схопили і яко вязнів повели на човни, обдерли їх,

врізали чуби, як ознаку ганьби і пустили мало не голими.

В 1702 році гетьман Мазепа писав до Москви і жалував ся на розбої, які на Україні робили московські вояки. Гетьман писав, що як Москалї переходили через міста і села полтавського полку, то вони обкрадали народ. Вони забирали нїби на підводи людські конї і не вертали їх, доки господар не дав їм хабаря. Як Москалї де станули на постій, то розкватировувались по хатах і ішли на рабунок. Москалї робили тодї нашим всякі збитки, знущались над нашими, грабували їх і навіть вбивали. От таке писав Мазепа до Москви і просив, щоби цар заборонив своїм воякам кривдити наш народ.

В 1705 р. їхав з Москалями з Могилева на Київ Іван Зиків. Про його зьвірства полковник Полуботок так писав до гетьмана Мазепи: „Ті Москалї відмикали доми, забирали кожухи і одежу, різали гуси й курий. Коли сотника не було, вони усадовили ся в його домі. Як сотник вернув, то Москалї хотіли його вбити, але він утїк і сховав ся в криници. На посьміх випустили з бочки горівку на двір. Дяка з крилоса в церкві вивели і так побили, що ледви чи жити буде. Ганяли ся за людьми і калїчили їх тесаками так, що бідні люди хотять покидати свої рідні дворища. Москалї забрали людям сїмдесять коний та богато дечого иншого і з тим пропали”.

В 1706 р. до гетьмана приходить з усіх сторін України сила скарг на зьвірства Москалїв. Мазепа писав про се до царського заступника Ґоловкіна і благав його найти спосіб, щоби прибор-

кати сваволю московського війска. На доказ післав скаргу городенського сотника на лайдацтва Москалїв, що переходили через його сотню: „Майор Евстарович і капітан Яковлевич йдучи з Москалями, чинили людям перш за все в моїй сотни великі кривди і навіть убийства. В Хоробровичах одного чоловіка замордували за те тільки, що з кіньми втїкав до лїса (Москалї хотїли видко конї вкрасти). Перше колїна прокололи тесаком, а потому з рушниці пострілили. На поли Москалї взяли з кіньми хлопця Івана і не знати, де поділи. Окрім того вкрали ще десятеро коний".

Як Москалї довідались, що шведське війско машируе на Україну і хоче обсадити місто Стародуб, то московський ґенерал Інфлянт перестрів Шведів і скорше нїж вони, обсадив московським війском Стародуб. Увійшовши в Стародубщину, Інфлянт палив села, хутори, пасїки, млини, збіже на току. Московське війско, що прийшло нїби боронити край від Шведів, рабувало і обдирало мешканців полку, силоміць зганяло народ до фортеци, примушуючи його до тяжкої праці та безчестячи і зневажаючи їх при тім та називаючи зрадниками. Перед тими „спасителями" руського народу, народ і козаки Стародубщини, котрі лиш могли, втїкали і розповсюджували по всій Українї трівогу. Коли таке Москалї виробляли з полчанами, проти котрих не мали доказу, що вони хочуть іти з Мазепою проти Москви, то як вони мусїли знущати ся над тими, що відразу пійшли бороти ся за сьвяту справу! Часть козаків Стародубщини, що вспіла утечи перед Москалями, або котрих зьвірства Мо-

скалїв присилували втїкати, таки приступила до Шведів, що вели війну з Москвою.

Навіть тодї, коли Мазепа вже візвав народ до борби з Москвою і Москалї в своїм власнім інтересї повинні були не дратувати наш народ, вони не покинули своєї московсько-зьвірської вдачі. Чернигівський полковник вніс скаргу на салдатів московського майора Генінґа, що вони знущають ся над нашим народом. Коли наші пійшли до майора жалувати ся на ті лайдацтва, то майор вигнав їх, а одного отамана так штовхнув у бік дулом рушницї, що він полетів стрімголов по сходах і майже на смерть потовк ся.

Московські царі нищили страшно наше козацтво воєнними походами. В тих походах загибала велика сила козацтва, а їх господарства руйнувались. Цїла козацька армія бере участь у походах Москалїв. В 1695 р. Мазепині козаки здобули турецьку фортецу Кизикермень і три сусїдні фортечки. В 1696 р. лише поміч наших козаків дала Москалям в руки турецьку фортецу Азов. Мазепа відпер також кілька татарських нападів на Україну. Уживаючи українських козаків у війнах, які цар вів лише в користь Московщини, московський цар цїлком не диви ся на се, що від тих воєн загибає все козацтво і Україна. Він раз-у-раз жадав від гетьмана і козаків і таких річий, що ми мусимо спитати: „чи звір він був, чи божевільний?" В 1696 роцї цар казав вислати під Азов 5.000 піхоти і 15.000 кінноти. За ними на возах казав вислати харчів на 3 місяцї, а кождий козак мав іще мати власних гроший на харч на один місяць. Як знаємо, Мазепа не позволив, щоби сї

харчі везли селяни. Але і козацтво було зруйноване і йому було тяжко спромогти ся на власний чотирімісячний харч, та на таку масу коний. Під їздців і на підводи треба було взяти найменьше 40 тисяч коний. Мазепа відповів цареви: „Тільки коний не набересь у козаків. Многі так збідніли (через войовничість царя), що коли пійшли в похід, то родині не лишили на господарстві ніякої челяди і нема кому везти їх запас. Лише деякі з них могли взяти з собою дещо для прокормленя в дорозї і виступили в похід на одній конині, котрою робили дома".

Найбільше знищений був народ в полтавськім полку (краю). Він був на шляху з Москви на Крим і туди найчастійше переходили Москалї, що грабували народ. Весною 1698 полтавський полковник сповіщав, що після різдва до Таванська посилали пять разів харчі (для Москалїв) і кожда громада полку випряжала в сю далеку дорогу кілька десятків підвод. Мазепа післав се письмо до Москви і від себе додав: „Вже 11 років тягне ся війна з Кримом і всї військові сили йдуть через полтавський полк. Люди біднїють, бо їм (Москалї) витолочують і випасають траву та збіже (!), вирубують гаї по їх давних займанщинах. Гонцї (московські), що без перестанку їздять не тільки з царськими грамотами, але і з воєводськими „памятями", вимагають собі в мешканців наїдків та напитків, а є такі, що насьміляють ся безславити і бити громадську старшину. В додатку в р. 1698 не вродив хлїб. Люди харчують ся лободою з половою, або деякими лїсовими брunьками з лободою та лупою, бо чистого хлїба нї в кого

не найдеш. Через то по українських громадах навіть не купиш збіжа". От таке лихо було на Україні. Але камяному серцю московського царя було байдуже, що хліба нема: „для мого війска таки мусиш дати, та ще й привезти під Азов власними кіньми!"

В 1700 р. цар казав вислати козаків на північ поза Україну, щоби Полякам помагали бити Шведів. Мазепа мусів слухати і вислав насамперед одно війско під командою Іскри, а друге під Обидовським. Москалї, нї самі Поляки не журили ся тим, що будуть їсти ті козаки в чужім краю. З тих, що пійшли під Іскрою, богато втїкло через Польщу до дому, бо з голоду гинули і самі козаки і їх конї. Мазепа писав Москалям, що „так над людьми знущатись не можна. Одні вернулись без коний, у других конї ледви лїзуть. Богато козаків вернуло до краю без чобіт і без одежі". Над козаками, що були під Обидовським, Москалї у псовській землї збиткувались і зневажали їх. Як козаки їздили за харчами, то Москалї били їх, а навіть 40 коаків вкинули в ріку.

В 1701 роцї Мазепа вислав з наказу царя пять полків під командою Апостола бити Шведів. Ті козаки побили шведського ґенерала, але яку за се заплату дістали від Москалів? Насамперед Москалї відобрали ту добич, яку козаки здобули собі своєю шаблею і власною кровю. Потому поводились так зневажливо з козаками, що вони цілими гурмами втїкали до Шведів, щоби разом з ними бити Москалїв.

В 1703 р. Запорожці помагали цареви і стояли тоді в Московщинї при устю ріки Неви. Хоч

вони робили се добровільно, бо до Запорожа цар не мав ніякого права, Москалї і з ними не поводились лїпше як з Українцями. Вони там голодували, бо Москалї не давали їм ніяких харчів, анї гроший на харч, тільки половину з того хлїба, який зобовязались були давати.

В 1704 р. Мазепа мусїв з царського наказу вислати на поміч Полякам проти Шведів два козацькі війска: одно під полковником Мировичем,

Будинок Мазепи в Чернигові.

а друге під Апостолом. Козаки Мировича були коло Львова при польськім війску. Поляки втїкали перед Шведами домів, а козаків, як жалував ся Мирович, „ведуть в осени по трясавицях і на стаціях бють за вязку сїна". Цар і його приятелї Поляки хотїли, щоби козацькі конї жили воздухом! Козаків Апостола дали під команду Нїмця в царській службі, Паткуля, і гнали аж в Познан-

щину, де вони мали помагати Полякам разом з німецьким війском польського короля. У козаків вже цілком зносилась одїж, так що ходили в самім лахмітю. Вони терпіли голод, бо не давали їм харчів, а казано самим собі молотити снопи (в чужім краю!), молоти зерно і пекти хліб. Паткулеви було замало того, що козаки знали свою власну муштру і до німецької муштри не були обовязані. Він казав муштрувати козаків по німецьки, а тих козаків, що не могли привикнути до дурної німецької паради, дуже бито і страхано шибеницею. Тілько якпй козак хоч на волос випхнеть ся із строю (ґлїду), зараз його били, хоч би він не був простий, а з полкової старшини. Козацький сотник Родзянка одного разу помітив: „як повчать ся з пів року, тодї хиба навчать ся!" Се взяли йому за зухвалість і Паткуль хотів його на смерть сказати. Доперва, коли зміркував, що козаки можуть збунтуватись, пустив його.

Москалї, Німцї і Поляки, що тодї були разом, обрабували тих наших козаків, що їх московський цар післав аж у Познанщину. В самім Познани скоїлось ось що: Козаки мали власні добрі конї. Москалї і Німцї мали самі здохляки. Одного разу козаків обступило нагло два тисячі саксонської кінницї. Попереду взяли під варту всю козацьку старшину. Потому забрали козакам всї конї. Кращі забрали собі команданти, а прочі не знати, де дїли. Певно продали і пропили. Козаки лишились без коний, пару сот миль від рідного краю! Вони вже не хотїли служити таким собакам і пустились пішки і о жебранім хлїбі до дому. По дорозї наткнулись на Шведів, котрі їх побили так, що трупом

лягло 1.700 козаків. На Україну вернуло всего 80. Тих, що вернули, цар казав за се покарати на смерть (наказом з 20. грудня 1704)! Мазепі ледви повелось випросити їм царське прощенє.

Немало натерпіло ся від Москалїв козацьке війско, що з наказу царя стояло в 1705 роцї на Литві. Царським наказом заведено там кінну почту. Сю почту наказано обслугувати козакам. Сей наказ московські офіцири визискували для себе так, що козацькі конї або крали для себе, або їх нищили тяжкою роботою і голодом. Наставлений над козаками наказний гетьман Горленко так жалував ся в письмі до Мазепи: „Коний гонькою загнано. Трох козаків (Москалї) напали і зарубали сокирами. Козаків, що стояли по черзї на почтї, нераз находили вбитими. Довідатись тяжко, хто вбив, бо (Москалї) не кажуть. Москалї відбирали у козаків коний і втікали на них, а козаки мусїли коний шукати. Часами находили їх замордованих від прудкої їзди, та ще й без пашї. Часами бувало так, що московський офіцир, що брав коня (з козаком), немилосерно гнав його і бив коня й козака разом. Самого наказного гетьмана Горленка зіпхнуто раз з коня і забрано під підводи коний його і других старшин козацьких, що з ним їхали.

Московський цар нищив ще козаків в той спосіб, що як йому потрібна була фортеця для московського війска, то він сю фортецу казав будувати не руками Москалїв, а козаків. В додатку московські інжинїри були тумани і сам Петро також не знав, як будувати. Через те дуже часто зле зробили роботу і козаки мусїли другий раз те

саме робити. В 1706 р. козацтво ріжних полків працювало над фортецою київською. Цілих 5 місяців літних робили вони на своїх харчах (!). Як фортеца вже була скінчена, цар в серпни сказав, що місце, де збудовано фортецу, не придатне. Він наказав козакам будувати нову фортецу навкруги печерського монастиря — хоч би до пізної зими.

Московські офіцири поводились з козаками по зьвірськи. Били їх палками, обтинали вуха і як могли, знущались над ними. Бідолахи козаки терпіли всяку біду. Терпіли величезну спеку на земляних роботах. В додатку журились сараки, не знаючи, що там дома діеть ся, бо знали, що без них нема кому скосити сіно, зібрати збіже. В додатку вони тремтіли, бо московські війска безнастанно вештались по краю, рабували козацькі села, знасилювали козацьких жінок та дочок, крали та нівечили коний і худобу, а людий, навіть старшину побивали. Коло тої київської фортеци козаки мусіли робити і через цілий 1707 рік. Через дурних інжинірів окіп обсипав ся і треба було його сипати наново, та ще й до того додаткові окопи сипати. Козаки від тої роботи вже просто гинули. Мазепа знов звернувсь до Москалів з просьбою, щоби козаків звільнили від тої роботи. До царського заступника Ґоловкіна Мазепа писав: „Мої козаки в царській службі в Київі так знемогли ся і стратились від цілорічної праці коло фортеци, що вже не можна більше посилати їх на жадну роботу. Від безмірних трудів без ніякої перерви третина козаків хорує. Ті, що здужають ще, давно вже не мають з чого жити і як жебраки які

ходять по монастирях та дворах і просять милостинї; останню одежу продають, щоб прохарчуватись. Не тільки козаки винищені, але і конний, що возять дернє, дерево, частоколину, цеглу, вапно — так затягнено, що й одну милю не можна поїхати ними". Мазепа і до царя післав просьбу, щоби позволив розпустити козаків. Він писав, що вони ще у себе мусять понаправляти і укріпити ріжні місточка. Однак цар позволив увільнити козаків від робіт коло фортеці аж в падолисті.

Чимало клопоту, жури і біди мав Мазепа через велику приязнь Москви з Польщею. Правобережці під проводом Палїя не хотіли признати польського ярма. Через те велась між Правобережцями а Поляками довголітна кровава війна. Козаки правобережної України благали Мазепу, щоби допоміг їм у тій боротьбі з Польщею. Палїй благав Мазепу, щоби він взяв правобережну під свою власть. Мазепа хотів се зробити, бо хотів злучити всї українсько-руські краї в одну цілість. Однак без дозволу царя Мазепа не сьмів анї взяти правобережної України під свою власть, анї взагалї не сьмів помагати їй в боротьбі проти Поляків. Москва зробила вічну згоду з Польщею, тож коли Мазепу вибирано гетьманом, Москалї зобовязали козацьку старшину: „ніяким чином не втручати ся в ті міста, що через довічну згоду (Польщі з Москвою) лишились під польським королем". Мазепа раз у раз писав до Москви і сам навіть їздив до царя та просив, щоби Палїя і правобережну Україну взяти „під царську руку". Однак цар Петро був невмолимий. Він завзяв ся закувати руський народ по правім березї Днїпра в польське ярмо. Цар не

тільки не позволив Мазепі дати поміч Правобережцям, але противно казав вислати лївобережних козаків на поміч Полякам, щоби брат присилував брата в чужу неволю. Мазепа, хоч над його головою висїв московський меч, не зробив того лайдацтва і не посилав своїх козаків бити Правобережців. Цар якось бояв ся карати за се Мазепу, але за те давав Полякам великі гроші на те, щоби Польща могла нанятп собі війско на поневоленє правобережної України. Яке зьвірське серце було в груди того московського „опікуна" руської землї доказує ось що: З одної сторони Польща напирала на свого московського приятеля, щоби раз вже поміг їй взяти під ноги правобережну Україну, котра їй не піддавала ся. З другої сторони Палїй не давав спокою Мазепі і цареви та благав, щоби вони вратували правобережну Україну від польської напасти. Цар хотів закінчити з Палїєм і догодити Польщі в той спосіб, що в 1703 роцї казав Мазепі нїби згодити ся на просьбу Палїя. Казав взяти Палїя і його полковників до себе, а правобережну Україну обсадити гетьманськими полками. Як Мазепа вже дістане в свої руки Палїївців і Правобережну Україну, нехай тих героїв разом з їх країною віддасть в руки Поляків. Мазепа, хоч знав, за що оба його попередники скінчили в Сибірі, так відписав до Москви: „Не можу я брати на душу того гріха, щоби привітними запевненями прихилити Палїя, Самуся і Іскру до послуху, а потому віддати їх Полякам в неволю. Не можна запевнити їх, що вони (як вже будуть в польських руках) лишать ся живі і здорові та в посїданю свого добра. Поляки не тільки з козаками, але із

усім руським народом, що під їх властию, поступають по тирански". В 1704 році цар знов візвав Палїя, щоби віддав край Полякам... Мазепі знов казав цар іти разом з Москалями, щоби знищити Палїя, а край передати польському королеви Августови. Мазепа бачив, що згине і Палїй і правобережна Україна. Він не довго думав. Він рішив ся ратувати від польської неволї бодай Правобережну і її народ. Зробив се в той спосіб, що жертвуючи Палїя, ратував край і народ. Мазепа пійшов з своїм військом на Правобережну Україну. Запросивши Палїя до себе, взяв його під варту і відіслав у Москву. Потому обставив своїми козаками край нїби на се, щоби його, так як була царська воля, віддати Полякам. Однак Мазепі анї снило ся робити се, що забагло ся цареви. Хоч Поляки допоминали ся передачі краю, Мазепа все викручував ся перед царем, що „тепер ще не пора" і иншими крутїйствами. Скінчилось на тім, що Поляки Правобережної таки не дістали і вона аж до упадку Мазепи була в його руках, злучена з Лївобережною.

Читаючи про сю нелюдську господарку Москви на Україні, певно неодин з Вас спитає: „Чи ті хлопи на Україні, чи сї козаки, їх старшина і сам гетьман були з дерева, що так спокійно терпіли всю ту зневагу, всї ті московські знущаня? Чи нїгде не показував ся дух бунту?" О нї! В цілій Україні кипіло. Москаля ненавиділо все, що жило на Україні. Бунтувались хлопи, бунтувались козаки, бунтувалась і старшина. Бунтувалось також серце Мазепи, але його розум казав йому успокоювати народ. І Мазепа через 20 літ голосив вір-

ність цареви та давив усякі бунти, бо знав, що сила України ослаблена і як Москаль прийде бунт давити, то здавить його так, що вже більше трава не поросте, де були цвитучі села і міста. Що дух бунту панував скрізь: по містах і селах, між хлопами і козаками, серед бідних і богатих, — доказують часті вибухи від початку до кінця гетьмановання Мазепи. Бунти викликували горячійші, що не знали, яку велику силу має Москаль, а як обезсилена є Україна. Перший більший бунт викликав високий урядник українського міністерства, військовий канцелярист Петрик. Коли він в 1692 році вдер ся з Запорожа на Україну, щоби край увільнити від Москалїв, то до него пристали селяни і хлопи орельських громад. Повстанє проти Москви розкинулось аж до Ворскли. Охоту до бунту показували також мешканцї Сокольські і Кишенцї. Сей бунт здавив сам Мазепа. Однак ті козаки Мазепи, що йшли давити бунт, ненавиділи Москалїв. В самім таборі гетьмана, один козак, підпивши собі, кричав вимахуючи шаблею: „давайте рубати Москалїв!"

В 1707 р. маємо скрізь по всїй Україні сварки і криваві бійки між Русинами а Москалями. В тім то роцї збунтувались проти царя російські козаки (Донцї) під проводом Булавина. Як тільки про се довідав ся український народ, так зараз став юрбами втікати до Булавина. В 1708 роцї до його табору над рікою Калміусом зібрало ся до 8.000 Українців. Всї місцевости, в котрих не було сильних, а вірних цареви ґарнїзонів, прилучились до бунту. Хоч цїлу армію Булавина знївечено і він сам погиб, повстанє по українських містах тяглось

до кінця 1708 р. Се є найліпшим доказом, як український народ страшно „любив” Москву і московського царя!

Як в 1702 р. Мазепа в наслідок царського наказу став висилати козаків на північ, то писав до Москви: „Усі кричать в один голос: Ми зовсім пропащі, а гублять нас Москалї! Увсіх одна думка втечи за Дніпро. Може вибухнути несподіване лихо!” Що козаки думали про Москву і царя, показує ся з того, що говорили сьміливійші з них. Кобецький сотник Мандрика сказав раз свому атаманови: „Не буде в нас добра, поки буде жити сей гетьман, б о в і н з а о д н о з царем!” Про сї слова донесли цареви і цар казав сотникови відрубати голову. Козацька старшина, що бачила, як цар губить народ України, перла на Мазепу, щоби він відрік ся Москви. Полковник Горленко сказав раз Мазені в очи: „За душу Хмельницького молимо Бога, а твою душу дїти наші прокленуть, як ти в т а к і й н е в о л ї л и ш и ш козаків”. Мазепа порадив тодї старшинї, щоби вкупі поїхати до царя з просьбою, щоби перестав так знущатись над Україною. Мазепа сам перестерігав царя перед наслїдками, які буде мати московська робота на Україні. Він писав до Москви, що у всіх Українців „дуже підупала прихильність до царя”. Мазепа висказав ся дуже делїкатно, бо народ кляв царя і всіх його Москалїв, та в кождій хвили був готовий до бунту. Такий бунт счинив ся був раз навіть в р. 1701, таки в самім таборі Мазепи коло Любара. Козаки не хотїли далї вислугуватись Москві ні, з її наказу, польському королеви.

Цар, котрому як раз розходило ся о се, щоби знищити наш народ і вигубити козацтво, сьміяв ся з жалоб і просьб народу. На жалобу Мазепи, котрий в 1707 році доносив цареви, що народ вже бунтує ся, бо дальше не годен терпіти страшних кривд, цар казав так потішати народ: „Через війну з Шведами (в обороні Польщі!) без сего не можна обійти ся. Ті прикрости (описані нами розбої Москалїв) треба терпіти задля загальної користи державної". Цар обіцяв народови свою ласку, коли скінчить ся війна. Через зьвірства Москалїв, діставалось і Мазепі, бо селяни і козаки не знали того, як Мазепа боронив їх в своїх письмах і протестах до Москви, та в своїх устних розмовах з царем. Ті письма Мазепи до Москви і зарядженя, які цар видавав Мазепі, а що гірше, своїм воєводам і ґенералам на Україні, були для народу тайною. Народ не знав, що як би не Мазепа, то нераз було би ще гірше.

Коли в 1708 р. Шведи вже машірували на Україну, а цар казав Мазепі вислати проти них за ріку Десну українські полки, то козаки миргородські, прилуцькі і з инших полків збунтували ся і не хотіли йти за Десну, бо Москалїв ненавиділи через їх зьвірства і не хотіли битись за них.

Мазепа мав ще більше причин бунтуватись проти Москви, бо Мазепа знав більше, ніж знав народ. Мазепа вмів так затуманити Москалїв, що вони мали його за скінченого зрадника України та запроданця Москві, а цар мав його за найбільшого свого приятеля, котрий на бажанє царя заріже — не то власний народ — але й рідну маму. Тому то так цар як і московські вельможі не таїли

перед Мазепою своїх плянів. Від них знав Мазепа, що як цар покінчить реформувати Московщину, як покінчить усї війни і вже не буде потребувати Українців, і як тими війнами вигубить українське козацтво, так що вже не буде кому боронити волї України і волї руського народу, то тодї доперва цар возьме ся „реформувати" Україну. Мазепа знав, які то мають бути ті реформи. Отже насамперед мала бути скасована козацька старшина, а на сї місце мали прийти московські ґенерали і московські офіцири. Між тих московських ґенералів і офіцирів мав цар роздарувати всї скарбові маєтки, а хлопи в тих маєтках мали стати панщинними рабами своїх панів, так як се було в Московщинї і в Польщі. Замісць чиншу з тих маєтків до державного скарбу України цар мав наложити на народ податки до царського скарбу. Потому мало бути скасоване козацтво, а на його місце заведена рекрутщина до московських полків.

Про все те знав Мазепа. Однак він бунту не робив з двох причин. Перше тому, бо знав, що ще не сила України виграти бунт, а друге, що цар ще потребував козаків і тому свої „реформи" на Україні відкладав на пізнїйше. Мазепа старав ся використати сей час на се, аби скріпити сили України так, щоби в хвили, коли вже доконче треба буде зірвати з Москвою, Україна могла виграти справу. Тому то Мазепа насамперед очистив всю старшину козацьку від усяких москвофілів-зрадників. Мазепа кольонїзував пустарі України, щоби край мав густїйше населенє, більше рук до плуга і більше рук до шаблї. Мазепа будував фортеци,

нібп для царя, але властиво для себе. Він виливав гармати і збправ гроші, без котрпх ніяка війна неможлива. Він старав ся прпдбати конечних для кождої державп образованих людий, тому засновував школи, та впсилав богато спосібних молодців до заграничних шкіл. Він ждав, аж все козацтво і весь народ на власній скірі переконають ся, що московська „опіка" згубить край, згубить весь народ. Ждав на хвилю, коли буде можна ді-

Розвалини дому Мазепи в Батурині.

статп сильну і певну поміч в боротьбі України з Москвою. До сеї порп Мазепа здержував і поборював усі бунтп і догоджував цареви, викручуючись тілько ріжними штучками перед деякими дикими забаганками нашого ката.

Однак став наблпжатпсь час, котрого Мазепа так бояв ся. Від 1698 року вже цілком певно стояв на тім, що дальше жити під царем не можна. Цар

воював з Шведом. Мазепа знав, що як скінчить ся та війна, то правобережна Україна піде в польське ярмо, а лївобережну цар зреформує по московськи так, що народ стане жалувати за польським ярмом. Нікому буде обстати за народом, бо війна з Шведами вигубить до решти козацтво. Була послїдна хвиля, щоби скинути московську „опіку". Прийшла також надія чужої помочи, певнїйшої нїж та, яку Хмельницький або Дорошенко мали від Татар-бісурмен. Шведський король звоював Польщу і замість короля Августа посадив на польськім престолї Лєщинського. Щоби сей міг кренко усадовитись на престолї та щоби Шведи могли здавити Москву, котра ратувала давного короля польського Августа, потрібна була і Лєщинському і Шведам поміч українських козаків. За сю поміч і на се, щоби Москву на віки ослабити, король шведський Карло зобовязав ся вибити Україну з під Москви і обезпечити Україні державну независимість. Таку угоду з ворогом Москви зробив Мазепа на жадане всеї козацької старшини, так ґенеральної, як і полкової. Колиж старшина стала йому дорікати, що він хитає ся, він присяг старшинї, що сам поведе козаків разом із Шведами проти Москви. Обережний Мазепа все таки ждав, як піде війна між Шведами, а злученими з Москалями Поляками. Коли Польща вже була підбита, тодї і Мазепа зірвав отверто з Московщиною.

Справа була би пійшла добре, як би не зарозумілість і загонистість шведського короля, котрий не любив слухати старших і досьвідних дорадників. Мазепа хотїв стягнути до свого табору всї козацькі віддїли і викликати бунт всего народу

проти Москалїв. Хоч все козацтво і весь народ ненавиділи Москву і все були готові до бунту, то сей бунт був можливий тілько тодї, коли би з України вступила ся часть московських ґарнїзонів і коли би відійшли в глиб Московщини ті великі московські армії, що тодї якраз стояли при границях України і на вість про бунт могли сейчас вмашерувати на Україну та бунт здавити в зародї.

Мазепа хотів, щоби Шведи пійшли на Москву. Тодї московські війска були би відійшли від границь України і з самої України. Тодї наш гетьман був би викликав бунт народу, а вирізавши на Україні решту московських війск і воєводів, був би стягнув усїх козаків до купи, та помашерував з ними до Шведів добивати Москалїв. Шведський король інакше зробив. Він розпочав в червни 1708 марш, але в вересни звернув ся не на Москву, а на Україну. Тим стягнув він на Україну ще більше московських війск, так що про народне повстанє вже не могло бути бесїди. І розкинених по всїх усюдах козацьких війск Мазепа вже не міг стягнути до себе. Швед прийшов на Україну так скоро, що Мазепа не мав часу приготовити оборону своїх фортец. Навіть гетьманська столиця Батурин не була готова до оборони. Мазепине серце вже віщувало невдачу, бо коли почув, що король Карло машерує на Україну, він в розпуці крикнув: „От чорт його сюди несе! Та він усї мої пляни знївечить і введе за собою московське війско на наше знищенє і загибіль!" Мазепа захитавсь, не знаючи, що йому робити. Однак козаки приперли його до муру так, що він рішивсь пробувати щастя. Взяв тих козаків, яких в тїй хвили мав

під рукою, яких 11 чи 12 тисяч і рушив 24. жовтня з Батурина до шведського табору за рікою Десною. Вже на другий день Москалї стояли під Батурином, а 9-го падолиста здобули його через зраду. Місто зрівнали Москалї з землею, а народ, разом з жінками, старцями і дїтьми вирізали так, що не лишилась жива душа. Се, що сталось з Батурином, відстрашило народ цїлої України від повстаня. Приятель Мазепи і один з головних учасників заговора, стародубський полковник Скоропадський, не пійшов за Мазепою до шведського табору, бо заки Шведи дійшли до Стародуба, влїзло там московське війско, що стояло близше, нїж Шведи. Як би Скоропадський був із своїми козаками пристав до Мазепи, то Москалї були би вирізали народ в цїлім полку так, як в Батуринї.

Шведське війско маширувало на Україну не вкупі, тільки поодинокими частями і через те Москалї деякі з тих частий знївечили, заки вони дійшли на Україну. На Українї зійшлись тільки недобитки Шведів. Але і ті недобитки, через страшно люту зиму вимерзли і вимерли з голоду. На весну стануди проти Москалїв лише недобитки і недомерзки Шведів. Дня 26. марта 1709 прийшли до шведського табору Запорожцї під командою свого отамана кошового Гордїєнка. Було їх щось коло 3.000. Решта Запорожцїв (коло 15 тисяч) мордувала тимчасом московські ґарнїзони на окраїнах Запорожа. Се, що Запорожцї пійшли за Мазепою, є найлїпшим доказом, що Мазепа збунтував ся проти Москви не тільки за Україну, але і за народ, котрому Москва хотїла наложити ярмо панщини. Московський цар зараз казав зруйнувати

і вимордувати ціле Запороже. Москалї взяли 16 цьвітня граничну фортечку Запорожців Клеберду, 18-го Переволочну, 30-го оба Кодаки, а в маю столицю Запорожа, славну Січ. Все зруйнували, а кого з Запорожців зловили, то замордували. До остаточного бою між Шведами і козаками а Москалями прийшло дня 27. червня 1709 року (7-го липня нового стилю) коло Полтави. Нашим не-пощастило. Недобитки Шведів, Мазепиних козаків і Запорожців уступили з боєвища і дня 1-го серпня (10-го н. ст.) стануля на землі турецького султана, в Бендерах, де вже були безпечні перед московською погонею. Старець Мазепа, котрий був тяжко недужий вже тоді, коли йшов до Шведів, помер в Бендерах дня 22. серпня 1709. Його тїло відвезено до Ґалацу і там поховано.

Не пощастило Мазепі через се, що він не вмів і не старав ся заздалегідь приспособити ся до великої війни за волю України і загріти до неї цїлий народ. Тому пізнійше придавило Україну те лихо, яке Мазепа передвиджував і яке хотїв відвернути від України. Московщина вигубила, а відтак скасувала козацтво. Замісць козацької старшини, краєм стали правити московські ґенерали і вельможі. Землю України роздано московським панам, а народ закріпощено і заведено тяжку панщину. Нарештї заборонено руську мову, так що анї в книжках, анї в ґазетах не вільно по руськи писати. Ще тепер в Росії не вільно по руськи учити в школї, до уряду писати по руськи, анї в урядї говорити по руськи. Але не тілько положенє Русинів в Росії є наслїдком нещасливого кінця полтавського бою. Невдача Мазепи під Полтавою

є причиною теперішної долї галицьких Русинів. Як би Мазепа був розторощив Москалїв, то що найменьше з України (Право- і Лївобережної) була би утворилась самостійна держава. Польща вже тодї розпадалась. Вона була би так само розпала ся, як дійсно розпалась. Західна Русь з нинїшною Галичиною була би тодї прийшла до України і була би віджила давна держава Володимира Великого від Висли аж по Кавказ. Москалї побили Мазепу, тож Україну знищили Москалї, а при розібраню Польщі з Галичиною сталось таке, що її сполучено з Австрією і віддано назад під перевагу Поляків.

———0———

НАСТОЯЩІ. Комедія в І. дії. (Виступає 2 женщини і 3 мущини, разом 5 осіб). — Ціна за прим. 20 цнт. За 5 книжочок 75 цнт.

НЕВОЛЬНИК. Драма в 5-ох діях зі співами і танцями. Усценїзував Карпенко Карий (Тобилевич). Після поеми Тараса Шевченка. — (Виступає 2 женщини і 14 мущин, разом 16 осіб). — Ціна за прим. 15 цнт. За 16 книжочок $1.80.

ОХ! НЕ ЛЮБИ ДВОХ! Оперета в 3-ох діях. (Виступає 4 женщин і 8 мущин, разом 12 осіб). — Ціна за примірник 25 цнт. За 12 книжочок $2.25.

ОЙ НЕ ХОДИ ГРИЦЮ, ТА НА ВЕЧЕРНИЦЇ. Народна драма зі співами в V. діях М. П. Старицького. В перерібції Александрова. — (В сій штуці виступає 8 женщин і 7 мущин, разом 15 осіб). — Ціна за примірник 30 цнт. За 15 книжочок $3.35.

СВЕКРУХА. Комедія в 3-ох діях, Льва Лопатинського. (Виступає 3 женщини і 4 мущин, разом 7 осіб). — Ціна за прим. 25 цнт. За 7 книжочок $1.50.

СЇЧИНСЬКИЙ-ПОТОЦЬКИЙ. Драма в 5-ох діях. (Виступає 5 женщин і 20 мущин, разом 25 осіб). — Ціна за прим. 50 цнт. За 25 книжочок $9.38.

СТРАЙК. Сценїчний образ в 3-ох діях з житя хлїборобів в Галичинї. Написав Н. Струтинський. (Виступає 3 женщини і 11 мущин, разом 14 осіб). Ціна за прим. 20 цнт. За 14 книжочок $2.10.

СТРІЛЯЙ НА СМЕРТЬ. Робітнича драма в 1-ій дії. Пер. з анґ. мови Ст. Макар. (Виступає 3 женщини і 6 мущин, разом 9 осіб). — Ціна за прим. 15 цнт. За 9 книжочок $1.00.

ТАТО НА ЗАРУЧИНАХ. Міщанська пригода в одній дії. (Виступає 5 женщин і 6 мущин, разом 11 осіб). — Ціна за прим. 10 цнт. За 11 книжочок 85 цнт.

Замовленя враз з належитостию належить висилати на адресу:

„S V O B O D A"

83 Grand St., Jersey City, N. J.

Замовляючі сї штуки, повинні купувати стілько примірників, кілько виступає осіб в даній штуці. Се заощадить видаток і час на розписуванє поодиноких роль, а крім сего ціна сих кножочок є знижена о 25 проц.

